

Dünden Bugüne Millet, Millî Kültür ve Milliyetçilik

Erol Güngör, eserlerini 1970’lerin Türkiye’inde, yani milliyetçiliğin bir nevi “iç harp ideolojisi” hâline geldiği ve yine milliyetçiliğin bir “özel isim” (Çalık 1991) addedildiği yıllarda kaleme almıştır. O, içinde bulunduğu toplumu ve o toplumun sıkıntılarını işlemek üzere millet, milliyetçilik ve millî kültürü çalışmalarının başlıca konusu yapmıştır. Eğer Edgar Morin’in insanın “fiziksel, biyolojik, kültürel, tarihsel ve toplumsal bir varlık” olduğu yolundaki tanımını hareket noktası kabul edecek olursak gerçekten de toplumun onu var eden unsurlardan müteşekkil o “özel isminden” âri incelenmesinin boşuna bir çaba olmaktan öteye gitmeyeceği açıkça görülür. Şahsiyetine, ilim adamlığı vasfına ve fikirlerine saygı ve hayranlık duyan bu satırların yazarı için Erol Güngör’ün eserlerini yeni bir değerlendirmeye tâbi tutmak gerçekten zorların zoru bir iştir. Ancak biz onun en iyi öğrencisi onu en *kritik* şekilde eleştirebilendir diye düşünmekte ve işbu makaleyi kaleme almaktayız.

Çalışmamızı nasıl bir güzergâhta işleyeceğimizden bahsetmeden evvel ileride oluşması muhtemel bir kavram kargaşasına burada dikkat çekmek istiyoruz. Bizdeki millet kelimesine mukâbil Avrupalılarca kullanılan *nation* kelimesi bir takım literatürde *ulus* şeklinde tercüme edilmiştir. Biz burada belli bir ölçüde subjektiviteye kaçma pahasına da olsa Avrupalılar’ın *nation*’unu *ulus* kelimesi ile karşılayacak; millet kelimesini ise yukarıda bahsettiğimiz “özel isim” yerine kullanacağız. Erol Güngör’ün eserlerinde millet, milli kültür ve milliyetçiliği daha sağlıklı inceleyebilmek için önce, mekânda da bir genişlik sağlamak amacıyla, batı literatüründe ana hatlarıyla bu kavramların tarihçesini verecek (1); Erol Güngör’ün fikirlerine ve eleştirilerine başvuracak (2); Güngör üzerindeki değerlendirmeleri (3) ve alternatifleri ortaya serecek (4); ve genel değerlendirmelerimizi yapacağımız sonuç bölümüyle çalışmamızı tamamlayacağız (5).

1 Batı Literatüründe Ulus, Ulusal Kültür ve Ulusçuluk

Milliyetçilik ile ilgili çalışmalarda karşılaşılan en önemli karşıtlık etnik-sivil karşıtlığı olarak nitelendirilebilir. Bu karşıtlığı doğu-batı, mülkî-soykütüksel, siyasî-kültürel, ilerici-gerici, akılcı-romantik, liberal-otoriter, iyi-kötü (Akman 2001) şeklinde diğer karşıtlıkların da

temeline yerleştirebiliriz. Milliyetçilik çalışmalarındaki bu dikotominin de kaynağı, alandaki diğer birçok tartışmalı konuda olduğu gibi Avrupa siyasî ve sosyolojik literatürüdür. Biz batı literatürüne ve onun sınıflandırmalarına temel bir bakış sağlayabilmesi amacıyla iki bilim adamı, Ernest Gellner ve Anthony D. Smith, üzerinde odaklanacağız.

Friedrich Meinecke edilgen kültürel topluluk anlamında *Kulturnation* (kültürel ulus) ile etkin, iradesini ortaya koyabilen siyasî ulusu ifade eden *Staatsnation*'u (devletsel ulus) birbirinden ayırmıştır. Bu ayrım aslında daha sonra Habermas'ın “ulustan devlete, ve, devletten ulusa” şeklinde tarif ettiği (Habermas 2002;13) iki farklı güzergâhın bir başka ifadesi olarak da okunabilir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ulus ve ulusçuluk üzerine yapılan çalışmalar hep bir ikicilik temeli üzerine inşâ edilmiştir. Bu ikiciliklerin başında da sivil-etnik karşıtlığı vardır. Sivil ulus modelinin dayandığı hâkim düşünce belli bir mekân formuna bağlı (territorial) olmaktır. Buna göre uluslar, sınırları iyi tanımlanmış bir toprağa yani ülkeye sahip olmak mecburiyetindedir. Ancak bu toprak her hangi bir toprak değil, “tarihî bir toprak, yurt, halkın beşiği olmalıdır” (Smith 2004;25). Sivil olmayan modeli ise etnik ulus kavramı ile açıklayabiliriz. Bu modele göre ulusu ayırt eden özellik fitrî bir topluluk fikrinin ön planda olmasıdır. Sivil modele göre fertler kendi uluslarını seçebilme hakkına sahipken, etnik ulus modelinde hiçbir kimse mensup olacağı ulusu kendi tayin edemez, ulus doğuştandır. Yine bu iki model arasındaki belirgin farklardan birisi de sivil modeldeki hukukun (yahut sözleşmenin) yerini etnik ulus modelinde kültür, dil, örf ve âdetin almış olmasıdır. Ancak yapılan tüm bu sınıflandırmalar fazlaca şematik olup pratikte uluslar bu modellerin belli oranlarda harmanlanmış kendilerine has bir örneğini teşkil etmektedirler. Bütün bunları bir kenara not ederek Anthony Smith'in ulus tanımına dönecek olursak ulus, “tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevî bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” (2004;32) olarak tanımlanmaktadır. Ulusun bu tanımından da faydalanarak uluslaş(tır)ma sürecinde belirgin bir ideoloji olarak karşımıza çıkan ulusçuluk ise Smith tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

“1. *Bütün olarak ulus ve ulus-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,*

2. *Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak,*

3. *Ulus ve rolüne ilişkin bir dizi sembolizm,*

4. *Uluslar ve ulusal irade hakkında bir kültürel doktrin ile ulusal emellerin ve ulusal iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji,*

5. *Ulusların amaçlarına ulaşacak ve ulusal iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasî hareket” (Smith 2004;119)*

Ulusçuluğun siyasî öneminin, ulusla devleti eşitlemeye çalışan bir hareket olmakta yattığını ve bu özelliği olmadan ulusçuluğun hiçbir öneme sahip olmadığını ifade eden Smith, ulusçuluğu ayakta tutan şeyin, modern tarih içerisinde ulusçular tarafından durmadan gündeme getirilen kendi kaderini tayin ilkesi ve ulusal devlet fenomeni olduğunu söylemektedir. Ona göre devletle arasındaki söz konusu bağ olmasaydı ulusçuluk basit bir folklorik ilgiden öteye gidemezdi (2002;125). Daha sonra ulusçuluğun *ideolojisini* incelemeye çalışan Smith’e göre bu ideolojinin başlıca özelliği “ulus”u bir nevi alt-yapı gibi kabul etmesi ve toplumsal meselelerde bundan başka bir temel belirleyici kabul etmemesidir (2004;121). Halbuki bu ideolojik varsayımlara karşın Ernest Gellner gibi sosyal bilimciler ulusu bir alt-yapı olmaktan ziyade, bilhassa kapitalist gelişme sürecinde ortaya çık(arıl)mış bir olgu olarak görmektedirler. Meşhur eseri *Milliyetçiliğe Bakmak* kitabının önsözüne Sir Henry Maine’in ünlü formülü “statüden sözleşmeye” ifadesini “statüden kültüre” şeklinde değiştirerek başlayan Gellner, kültüre atfettiği öneme rağmen kültürün geniş yelpazeli ilişkiler ağı üretmeyeceğini ve siyasî sınırların altını çizemeyeceğini (Gellner 1998;7) ifade eder. Ortak kültürün kazandığı önemin insanı ulusçu bir kimlikle donatacağını söyleyen Gellner, Elie Kedourie’nin *Ulusçuluk* isimli eserinde iddia ettiğinin aksine türdeşliğin ulusçuluğun bir sonucu olmadığını, nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşliğin ulusçuluk ile neticeleneceğini söyler (1992;80). Dilenirse Gellner’in ulusu tanımayı sağlayacak iki geçici tanımını zikrederim:

İki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Kültür burada bir düşünceler, işaretle ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri anlamına gelmektedir.

İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa mensub demektir. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. (1992;28)

Esas itibariyle Gellner’in ulusa ve ulusçuluğa bakışı sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişmesi/yayılmaması ile ortaya çıkmış “karmaşık ve sürekli, zincirleme ilişkiler içinde değişen

belirli bir tür iş bölümünden” (1992;55) kaynaklanmaktadır. Tarım ve sanayi toplumları arasındaki mâhiyet farkına vurgu yapan Gellner, sanayi toplumunda eğitimin örgün eğitim olduğuna ve bu eğitimin eğitim sonrası uzmanlaşmış mesleklere dair hiçbir özel bağlantısı olmadığına dikkat çeker. Batılıların *tutorial* dediği usta-çırak münasebetlerinin, meselâ bir meşk usulünün artık kalmadığı modern çağlarda ise merkezileşmiş ve topluluk dışından yürütülen bir eğitim sisteminin zorunlu hale gelmesi¹ yerel kültürün özümsemesinde de önemli bir mevkie sahiptir.

Memlûkluların içinde bulunduğu durumun evrenselleştiğini ve artık modern insanın kendisini bir krala, ülkeye yahut dine değil bir kültüre bağlı hissettiğini (1992;74) söyleyen Gellner, artık yerel topluluk dışında bir toplumsallaşmaya gerek duyulduğu için devlet ve kültürün bu denli bağlantılı hale geldiklerini ifade etmekte ve ulusçuluğun anlamını, ulusçuluk çağında yaşamamızın sebebini bu hakikatte aramaktadır (1992;77-78). Weber’in, devletin meşru şiddetin tekeline sahip olduğu yolundaki sözüne gönderme yapan Gellner artık devlet için önemli olanın sahip olduğu örgün eğitim aracıyla meşrû kültürün tekeline sahip olmak olduğunu ifade etmekte (1992;72) ve uluslaşma sürecindeki devlet-kültür birlikteliğinin ehemmiyetine vurgu yapmaktadır². Ancak kültür denildiğinde ise çalışmamızın başlangıcında saydığımız karşıtlıklara bir yenisi daha (yüksek kültür-aşağı kültür) eklenmekte ve bu karşıtlık bir sosyolojik analizi daha da zor hale getirmektedir. Bu karşıtlığa ilk dikkat çekenlerden biri olan Gellner’in yüksek kültür tanımı şöyledir: “yaşamın diğer ve özelleşmemiş faaliyetleri içinde, resmi bir eğitim olmaksızın iletilen aşağı kültürün tersine, yüksek kültür profesyonel eğitimciler tarafından, okuryazarlığın da yardımıyla, oldukça kesin ve kodlanmış normlara göre iletilen standart kültürü ifade eder” (1998;48-49). Buna göre başlangıcında yeni oluşan *gesellschaft* içinde kök salmış olmasına rağmen içinde *gemeinschaft*’tan izler taşıyan ulusçuluk daha sonra farklı bir hal almıştır. Şöyle ki, bazen önceden varolan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de ulusları kendi yaratmış ve çoğu kez de önceden varolan kültürleri yok etmiştir (1992;94). Meselâ Fransa’daki ulusçuluk hareketi köylülüğe yaptığı aşırı vurguya rağmen köylüleri Fransızlaştırmış; Ernest Renan’ın ifadesiyle hatırlamaktan çok unutmaya dayalı bir ideoloji haline gelmiştir. Bunu “köylülerden söz edip şehirliler üreten ulusal süreç” (1992;182) olarak

¹ Daha fazla bilgi için eğitim sisteminin batıda geçirdiği değişimi/dönüşümü de inceleyen Philippe Ariès, *Centuries of Childhood*, İngilizce’ye Çev. Robert Baldick, Cape, New York 1962

² Burada Anderson’un ulusun inşasında kullanılan üç önemli teknoloji olarak addettiği nüfus sayımı, harita ve müzeyi (census, map, museum) de hatırlatmakta fayda görmekteyiz.

nitelendiren Gellner, ulusçuluğu sanayileşme ve şehirleşme süreçlerinde farklı bir mevkie oturtmaktadır. Bir ulusun kollektif bir kültürden daha çok ekonomik ve siyasî bir birlikteliğe de sahip olması gerektiğini ifade eden Gellner, eğer kültür burada “yüksek kültür” olarak düşünülürse bu sanayileşen bir ulus olur demektedir. Nitekim sanayileşme sürecinde insanlar birer Alman yahut Rus olarak sanayileşmektedir. Ancak bu çözümlenmeleri yaptıktan sonra Gellner, Raymond Aron gibi sosyal bilimcilerin iddia ettiği şekliyle ilerleyen dönemde –hayat tarzı anlamında- bir yakınlaşma (convergence) ihtimalinden³ söz etmekte ve şu sonuçlara ulaşmaktadır:

1. *Endüstriyel toplumsal örgütlenme, toplumsal yapıları erozyona uğratmaktadır.*
2. *Kültürel farklılıkların kökeninde, yapısal ayrışmalar yatar ve kültürel fark yine bu ayrışmalarla idâme ettirilir.*
3. *Etnisiteyi oluşturan da, yukarıdan dayatılan ve karşılıklı olarak birbirini harekete geçiren kültürel farklılıklardır. Öyle ki, bu farklılıklar, onlara sahip olan bizlerin kültürümüzü ayırt etmemizi ve başka farklılıklara sahip olanlara, yani rakip kültürlerle karşı olmamızı sağlar.*
4. *Yapının erozyona uğramasının anlamı, kültürel ayrışmanın yitirilmesidir. Bu da, etnik kimliğin kaybolması anlamına gelir. Kısaca, etnisite politik önemini yitirmek zorundadır. (1998;62)*

Milliyetçiliğin artık on dokuzuncu yahut yirminci yüzyıl başında olduğu gibi başat bir aktör değil, olsa olsa başka gelişmeleri karmaşıklaştıran bir faktör ya da katalizör olduğunu (2002;4) ifade eden Smith, bir idoloji olarak milliyetçiliğin sadece popüler bir akort tutturduğunda, belirli toplumsal tabakalarca benimsenip onlara ilham kaynağı olduğunda etkili olabileceğini söyler. “Yirminci yüzyılın sonunda tanık olduğumuz şey” der Smith, “marksist metaforu tersine çevirirsek ulusal altyapının siyasî ve ekonomik üst yapının yeniden üzerine çıkmasıdır. Başka bir ifadeyle kültür, ulusal kültür, siyaset, ekonomi ve teknoloji üzerindeki üstünlüğünü yeniden ortaya koymuştur. Yavaş iletişim ritimleri, insan ruhundaki derin yapıları, her şeyi kapsayan sembolik kodları ve toplumsal ilişki ağlarıyla kültür, toplumun değişmeyen dokusudur” (2002;54).

³ Benzer fikre Erol Güngör’ün Kenneth Boulding’den tercüme ettiği *Yirminci Asrın Manası* isimli eserde de rastlamaktayız. Bkz. Kenneth Boulding, *Yirminci Asrın Manası*, Çev. Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1980, s. 25

Alt-yapı üst-yapı tartışmalarının da ötesinde Batı literatüründe ulusçuluk aleyhindeki argümanlar üç boyutludur: entelektüel, etik ve jeopolitik. Entelektüel açıdan ulusçuluk tutarsız ve temel postulları savunulmaz olarak görülür. Bu postullar kolektif kültürel kimlik, kolektif irade ve ulusal sınırlar doktrini. Ulus, tarihi kültürlerden alınma yamalarla oluşturulmuştur. Bu senaryoda ulusal kimlik melezleştirilmiş ve müphem bir hâdedir: her tür toplumsal grubun ve bireylerin, özellikle de marjinalleştirilmiş olanla yabancıların, göçmenlerin, eski sömürgelerin, sürgünlerin, ezilmişlerin anlattığı hikâyelerin toplamıdır (2002;15). Etik açıdan ulusçuluk kaçınılmaz bir şekilde aşırılığa meyleden, kültürel homojenlik kaygısıyla ferdi farklılıkları öğütmeye odaklı bir vaziyette nitelendirilir. Smith tanım olarak ulusçuluğun kendi ulusuna ait olamayanları dışlayacağını ve böylece ya geçmişin örf ve âdetlerine düşman olacağını ya da geçmiş yıkıntıları üzerinde yükseleceğini ifade etmektedir. Jeopolitik açıdansa ulusçuluk, Gellner'in abartılı ifadesiyle kalanlı ondalık gibidir, sonu yoktur (1998;225). Yani ulusçuluk istikrarsızlaştırıcı ve bölücüdür.

Küreselleş(tir)me sürecindeki tartışmalarda da sıkça duyduğumuz bu tarz çözümlerle ilgili fikrimizi Erol Güngör'ün fikirlerini ve ona mukaabil eleştirileri de inceledikten sonra sonuç bölümünde ifade edeceğiz.

2 Erol Güngör'de Millet, Millî Kültür ve Milliyetçilik

Erol Güngör'e göre milliyetçilik, her memlekette ve o memlekete mahsus şartlar altında değişkenlik göstermektedir (2006;9). Güngör milliyetçiliğin bir doktrin veya dogmatik bir sistem olmadığını, eğer milliyetçiler fikri açıdan bir bütün teşkil etseydi "bu durum onu yeni problemler karşısında sahip olması gereken esneklikten mahrum bırakabilirdi" demekte; milliyetçi görüşün nüanslarını temsil eden grupların veya şahısların bulunmasını hareketin zaafına değil, gücüne yormaktadır (1982;154). Erol Güngör Türkiye'de milliyetçiliğin bir fikir ve inanç sistemi olarak başlangıcını Ziya Gökalp'te bulur. Yani Türk milliyetçiliğinin o zaman yaklaşık altmış yıllık bir tarihi vardır. Milliyetçilik hareketi, Türkiye'ye yeni bir hüviyet kazandırmak üzere doğmuş, içinde bulunduğumuz hâl ve şartların zaruri bir neticesi olarak gelişmiştir (1982). Bütün bu yumuşak taraflarına ve kısa geçmişine rağmen Güngör, Türk milliyetçiliğinin üzerinde ittifak edilen noktalarını şöyle sıralar: Türkiye cumhuriyeti ükesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür. Milletimiz İslâm Dini dışında düşünülemez. Türk

Devleti, Türk Milleti gibi Türk Tarihi de bölünmez bir bütündür (1982;155). Tabii bu noktada İslâm'a yapılan vurguyu eğer bugünkü siyasî yelpazede oluşturulmaya çalışan açılımlarla beraber düşündüğümüzde, bizim başlangıçta yaptığımız ulus-millet kavramsal ayrımının ne kadar da doğru ve rahatlatıcı olduğu açığa çıkacaktır. Yine ulusalcılığı ve ulusçuluğu, milliyetçilikten ve Erol Güngör'den ayıran en önemli fark milliyetçi hareketlerin ortak vasfının halkçılık olmasıdır. Halk, marksist mânâda iktisadî bir sınıf teşkil etmez. O sosyolojik bir kategori olmaktan ziyade bir memleketin bütün insanlarını ifade edecek şekilde, millî terimiyle eş anlamda kullanılır (2006;25). Güngör Batı'da da, eğer İngiltere'yi dışarıda tutarsak, modern zamanlarda yöneten ve yönetilen diye iki zümrenin yokluğuna dikkat çeker. Ona göre modern manada millet, işte bu tür bir sosyal ve kültürel kaynaşmanın ifadesidir (2006;48). Tarihimizin sayfalarını karıştırdığımız da eskilerin dilinde halk kelimesinin mevcut olmadığını fark ederiz. Onun yerine kullanılan tâbir "vediatullah", yani Allah'ın emanetidir. Yine Güngör'e göre milliyetçilik, sosyal tabakalaşmada taraf tutmayı reddeder ve asıl manasıyla millî kültürün modern imkanlarla geliştirilmesi demektir (2006;10).

Milliyetçilik bir kültür hareketi olmasıyla ırkçılığı, halka dayanan bir siyasî hareket olmasıyla da otoriter idareleri reddeder (2006;98) diyen Güngör, milliyetçiliğin asıl gayesinin geniş kitlenin iradesine dayanan bağımsız bir siyasî idare ve bu siyasî birlik içerisinde millî bir kültür tesis etmek olduğunu belirtmektedir (2006;23). Burada Ernest Gellner'dan bahsederken parantez açtığımız halk kültürü-seçkin kültürü karşıtlığı yeniden karşımıza çıkmaktadır. Erol Güngör bu karşıtlığın mesûliyetini Türk Milliyetçiliğinin fikir babası addettiği Ziya Gökalp'e yüklemektedir. Nitekim Gökalp ve takipçileri, halk kültürünü topyekün millî sayarken; seçkinlerin kültürü olarak gördükleri meselâ bir dîvan edebiyatını ve klasik mûsikîyi kozmopolit veya yabancı saymışlardır. Buna göre Bâkî millî kültürün bir unsuru değilken, Yunus Emre millî kültür unsurudur (1982;107). Halbuki millî kültür ve yabancı kültür diye iki ayrı ve bağımsız mevcudiyetten bahsetmek doğru değildir. Hiçbir kültür, özellikle Türk kültürü, başka kültürlerle temastan ve onların etkisiyle değişmekten müstağni sayılamaz (1982;157). Toplumun bir kesitini aldığımız takdirde büyük çoğunluğun benimsemiş olduğu kültür unsurları ve kompleksleri millî kültürü teşkil eder. Bu mânâda millî olan ile millete mal olan aynı mânâyâ gelir (1982;158). Burada, aşağıda da ayrıntılı bir şekilde temas edeceğimiz üzere, Gökalp'in sosyolojisini inşâ ederken yaptığı metodolojik bir hata karşımıza çıkmaktadır. Bu hata Gökalp'in kültür-medeniyet tanımlamalarına getirdiği keyfiliktir.

Erol Güngör’n tesbitiyle “kültür-medeniyet ayırımı bizler -Türkler- için sadece sosyolojik kavram meselesi değildir; millet hayatına nasıl bir yön vereceğimiz konusundaki isteklerimize objektif veya ilmî destek bulma gayretidir” (1980;7). Erol Güngör, kendinden evvelkilerin “kültür ve medeniyet” kavramlarını nasıl tanımladıklarını tetkik etmiş ve bu tanımlamaları bir de kendisi değerlendirmiştir. Özellikle Ziya Gökalp’ın “kültür-medeniyet” ayırımını tenkid eden Güngör, kendisinin bu mevzuuda “kültür ve medeniyetin içiçe bir yapıda bulunduğunu söyleyen” hocası Mümtaz Turhan’ın yanında yer aldığını söylemiştir. Peki Gökalp ne demişti:

“Gökalp –belki pratik bir endişe ile- değiştirilmesi istenmeyen bütün değerleri kültür adı altında topladı, değiştirilmesi istenenleri ise medeniyete dahil şeyler olarak gösterdi. Birinci gruba giren değerler milletlerin öz malı olan şeylerdi; bunların değişmesi değil, gelişmesi söz konusuydu. İkinci, yani meden değerler grubuna girenler ise, kültürün inkişafına imkan vermedikleri takdirde değiştirilmesi gereken şeylerdi. Kendi ifdesine göre “Medeniyet uslle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir millettten diğer millete geçen meşhumların ve tekniklerin mecmuudur. Hars (kültür) ise hem uslle yapılamayan, hem de taklitle başka milletlerden alınamayan duygulardır” (1980;9).

Erol Güngör’n tanımına göre ise kültür, bir topluluğun kendi hayat problemlerine çözüm yolları aradığı ve uzun yıllar içinde standart hale getirdiği usller ve vasıtalar bütünü iken (2006;68); milliyetçilik, millî kültürü bir medeniyet kaynağı haline getirmek isteyen ve bu sayede bir medeniyet davası haline gelen bir olgudur (2006;100). Batı dışı toplumlarda batı kültürünün hegemonyasına karşı reaksiyoner bir hareket şeklinde ortaya çıkan milliyetçi hareketleri ezilmişlik psikolojisi ile açıklayan Güngör, bu toplumlarda milliyetçiliğin “korku ve nefretin” (2006;63) ifadesi olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de de milliyetçilik, başlangıçta siyasî bir istikll hareketi olarak ortaya çıkmakla birlikte, bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte bir millî kültür hareketi haline gelmiş bulunuyor (1982;167). Erol Güngör *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* ismiyle kitaplaştırılan makalelerin birinde Türkiye’de aydınlar seviyesinde bir kültür bütünlüğü mevcut olmadığını ve dolayısıyla bir “millî kültür”den bahsetmek imkn bulunmadığını söylemektedir. O’na göre Türkiye bu hliyle gevşek bir “kabileler federasyonu” manzarası arz etmektedir: gelenekleri, hayat tarzları, dünya görüşleri ve idealleri ile birbirinden ayrı, yanyana yaşayan kültür kabileleri (2003;85). Milliyetçiliğin gayesi ise bir kültür ve medeniyet hamlesi olmak dolayısıyla millî tarih ve tarih şuuru ile yükselecek bir kültür uyanışına nc olmaktadır.

Güngör'ün ifadesiyle milliyetçilik, tarih hakkında bir yorum ve bu yoruma bağlı olarak öngörülen pratiklerden ibarettir. Milliyetçiler, millet denilen topluluğun belli bir tarihî süreçte oluştuğunu iddia ederler. Buna göre tarih bir milletin hayatı, kültür onun hayat tecrübesidir (1980;62). Millî tarih hareketlerinin milliyetçilikle beraber gelişim göstermesinin sebebi de bu varsayımdır. Güngör, insan nasıl aile kökünü bulduğu zaman kendini belli ve bağımsız bir kimliğe sahip hissederse milletler de millî tarihlerine bakarak kendilerini bağımsız ve biricik özelliklere sahip topluluklar olarak görürler (1980;59) demekte ve bilginin yanında, ve ondan daha da fazla, bir duyguya gönderme yaptığını söylediği “millî tarih şuuru”ndan bahsetmektedir (1980;60). Zaten, der Güngör, ancak bu nevi bir duygusal bağlılık olduğu zamandır ki insan-tarih özdeşleşmesi (identification) gerçekleşmekte ve insanlar milletine ait büyük tarihî olayları kendi özel geçmişlerine aitmiş gibi hissedebilmektedirler. Bizim münevverlerimizse bütün millî kıymetleri hiçe sayarak batıya yönelirken, diğer yandan dil ırkçılığı ve “hayal aleminden tarih yaratma” işlerine girişmişlerdir (2006;63). Güngör'ün inkılâpçı aydınlar yahut “geri kalmış aydınlar” olarak tarif ettiği bu aydın zümre, milleti idealize ettikleri bir kalıba sokmaya çalışırken, milliyetçiler millet hangi kalıba girmek istiyorsa ona yardımcı olmaya çalıştılar (1982;151). Bu noktada İslâm Dini'ne vurgu yapan Güngör, İslâm'ın emrettiği hayat tarzına alışmış geniş halk kitlesinin kültürüne cebri müdahalede bulunmayı eleştirmekte ve “milliyetçi olma” iddiasındaki inkılâpçı aydınların halk ile münasebetlerindeki sıkıntıyı hayata bakıştaki bu farklılıkta aramaktadır. Milli kültürü temsil ettikleri iddiasından dolayıdır ki bu aydın sınıf, halkın çabucak onların yanında yer alacaklarını düşündüler. Ancak onlar “elit” bir grup olarak kendilerini ne kadar halka yakın hissetseler de halka yabancı bir değerler sistemini temsil etmekte ve halka uzak bir hayat tarzında yaşamaktadırlar. Genelde özel hayata dair bu farklılık, halk kitlelerinin aydın zümreye bakışında bir güvensizlik duygusunun oluşmasına sebep olmuş ve halkın kendi millî hareketini oluşturmasına yol açmıştır. Nitekim Güngör milliyetçi zümrenin kendi hareket güzergâhını bağımsız tayin etmesinde, millî duyguların köklülüğünün yanısıra, bu güvensizlik duygusunun önemli pay sahibi olduğu inancındadır.

Eserlerini milliyetçilik, millî kültür, batılılaşma ve beraberinde getirdiği sosyal değişme ekseninde kaleme alan Güngör, önemli eserlerinden olan *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik*'i şu satırlarla bitirmektedir:

Millî kültürümüze yabancı kültürler karşısında bağımsız ve itibarlı bir şahsiyet kazandırmanın birinci ve en önemli şartı, bu kültürü çağdaş standartlar karşısında değerlendirebilecek insanlar yetiştirmek, bu insanlardan meydana gelen araştırma

kurumları ve eğitim müesseselerine her türlü resmî ve özel imkânları sağlamak, bunları yaparken de modern insanın kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek durumunda olduğumuzu hiçbir zaman akıldan çıkarmamaktır (1982;174).

Küreselleşmenin ve onun milliyetçiliğin miadını doldurduğuna dair iddialarının daha esamesinin olmadığı yıllarda Güngör, hümanist iddialara karşı ise şunları söylemektedir: “İnsanları sevmek onlara hizmet etmeyi gerektirir; bu hizmetin de medeniyetçi olan bir milliyetçilikten başka bir yolda yapılacağı şüphelidir” (2006;102).

3 Erol Güngör Eleştirileri

*Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) tarafından 2004 yılında düzenlenen “Erol Güngör’ü Anma Toplanması”nda Tayfun Amman, Erol Güngör’ün Türk milliyetçiliğinde ve Türk ilim hayatındaki önemine şu sözleriyle vurgu yapmaktadır: “Din, dil, tarih, devlet, kültür, ahlâk, eğitim, modernleşme, Batılılaşma gibi Türk milletinin en önemli meselelerinin, o güne kadar “ilmî” olmaktan çok “ideolojik” bir düzlemde konuşulduğunu, ancak Erol Güngör’ü okuduktan sonra fark etmeye başladık (Amman 2004). Erol Güngör ise, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* isimli eserinde üstlendiği misyonu şöyle ifade etmiştir: “Mesleğimin bilgilerini ve metodunu Türkiye’nin meselelerine uygulayarak Türk aydınlarının dikkatine sunmak” (1980;5). Bu tavrı Nur Vergin, “sevgisinin bilgi edinme sürecindeki ağırlıklı yeri” (Vergin’den aktaran, Kavuncu 1999) olarak nitelendirmektedir. Tahsin Görgün ise yine KOCAV tarafından 2001 yılında düzenlenen “Anma Toplantısı”nda Güngör’ün bu misyonunu şöyle tespit eder:*

Erol Güngör Türkiye’de hakim ilim anlayışının hayatla kopuk, aranjmancı bir tavır taşımasından dolayı, sırf bir akademisyen olarak kalamamış, bir taraftan yaptığı akademik araştırmalarda bunu aşmaya çalışırken, akademik bir zorunluluğun olmadığı durumlarda, toplumsal sorumluluğunun gereği olarak, akademik alanda kazandıklarını da dikkate alarak, toplumsal meselelere yönelmiştir. O bu anlamda mevcut ile irtibatını sağlam bir şekilde kurmuş; mümkün olana yönelerek, gerçekçi bir şekilde akademik ve düşünce hayatını sürdürmüştür. (Görgün 2001)

Erol Güngör’n milliyetçiliği, milli kültürü esas alan ve bu kültür içinde İslâm dinine ağırlık veren bir milliyetçilik (Kavuncu 1999) olmakla kendinden önceki milliyetçi mtefekkirlerden ayrılmaktadır. Bu ayrışmanın en önemli müsebbibi olarak Erol Güngör’n yakın dostu Dündar Taşer gösterilmektedir. Kavuncu’ya göre Taşer’in bu bariz etkisi ile beraber Erol Güngör’n fikirleri Gökalp’ten ve yer yer hocası Mümtaz Turhan’dan farklılaşmıştır. Dündar Taşer’in Güngör’n hayatı ve fikirleri üzerindeki etkisini Tahsin Grgn yukarıda bahsettiğimiz konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

Dündar Taşer, Erol Güngör açısından, bir yönüyle kendi tavrının oluşmasında etkin olmuş; diğer yönüyle de kendi şahsında tarih ve kültürü temsil etmesi açısından, bir imknı göstermiştir. Erol Güngör’n bütün çabası bu imknı gerçek hâline getirmenin önündeki engelleri teşhis ederek, aynı zamanda bu imknı gerçek hâline getirecek temel dayanakları aramak olmuştur (Grgn 2001).

Erol Güngör’n farklılığının altını çizen bir diğer isim ise, onu “Türk milliyetçiliğinin akleden kalbi olarak nitelendiren”, ve belki de Güngör’n en esaslı eleştirisini yapan Ahmet Yıldız’dır. Yıldız’ın eleştirileri iki farklı noktada toparlanabilir. Birincisi Güngör’n milli kültürün oluşmasında pay sahibi addettiği unsurlarla ilgili kısım, ikincisi Güngör’n millet ve Türk kavramlarını kullanırken düştüğü metodolojik hataya vurgu yapan kısım.

Güngör, Türk milli kültürünün merkezine devleti koymaktadır. “Devlet-i ebed müddet” anlayışıyla da somutlaşan bu düşünce, yeni nesillerde kök duygusunu geliştirmektedir. Milli kültürün oluşmasında ikinci saik vatan fikridir. Burada vatan, milliyet ve İslamlıkla beraber zikredilir. şöyle ki bir yerin Türk toprağı sayılabilmesi için orada “bir evliy kabrinin bulunması” gerekmektedir (Güngör 2006;132). Güngör’n milli kültürle harmanladığı Türk milliyetçiliğinin devlet ve vatan mefhumlarından sonraki niteliği halkçılıktır (Yıldız 2006). Bundan başka Yıldız, Güngör’n –aslında dört başı mamur bir tarih kitabına dair taslak metin addedebileceğimiz- *Tarihte Türkler* isimli eserinde millet ve Türk kavramlarını kullanırken düştüğü anakronizmden bahsetmektedir. Yıldız’ın tesbitiyle Erol Güngör, “Türk Milleti” olgusunun yeniliğini tesbit ederken, diğer taraftan, milletimizin tarihinin dilimiz kadar eski olduğunu söylemekte ve Türk kavmi-Türk milleti özdeşliğini varsayan klasik milliyetçi tahayyl dile getirmektedir (2006;180). Hun Devleti’ni anlatırken kullandığı “idareleri altında çeşitli Türk boyları da dahil olmak üzere tam kırk beş kavim yaşıyordu ki, bunların çoğu şimdiki Avrupa milletlerinin dedeleridir” ifadesini de örnek gösteren Yıldız, aslında kavim-millet farklılığının ayırında olan Güngör’n bu

anakronizmadan neden vazgeçmediğini anlamakta zorluk çektiğini söylemektedir (2006;181). Yıldız, Güngör'ün milliyetçilik anlayışının milletin ezeli ve tabii bir kategori olarak düşünülmesi ve devlet fikrinin kutsallığı dışında klasik milliyetçi tezle şu farklılıklarının olduğunu söylemektedir:

“Milletin demokrasi ve halk kavramlarıyla akraba kurgusunun öne çıkarılması, İslâm’la çerçeveslenmiş bir millî kültür anlayışı, küreselleşme ve millî kültür ilişkisinin bir karşıtlık değil etkileşim ilişkisi olarak kurulması ve yerliliğin hamasî ve reaksiyoner olmayan bir niteliğe kavuşturulması...” (2006;184)

4 Alternatif Fikirler

Baas Partisi'nin kurucusu ve Arap milliyetçiliğinin fikir babası Michel Eflak “milliyetçilik aşktır” demektedir. Yine Anthony Giddens'in Weber'den aktardığı üzere “bütün kültür bütünüyle ulusa bağlıdır ve bağlı kalacaktır” (Giddens 1999;70). Anthony Giddens, politik sağın ulusu devleti meşrulaştırıcı bir araç olarak kullandığını, gönüllü bir birlikten ziyade bir nevi kader birliği olan ulus-devlet'in bilhassa küreselleşme süreciyle beraber artık kullanışsız bir araç olduğunu ifade etmektedir (Giddens 2000a;148). Buna göre çoğu geleneksel devletin son derece belirsiz “hudut” (frontier) niteliğinden ziyade kesin “sınır” (border) olgusuna sahip olmalarının bir sonucu olan ulus-devlet (2000a;146), ülke sınırı tanımayan ekolojik riskler, küresel ekonomideki dalgalanmalar ve küresel çaplı teknolojik değişimlerle tarihin tozlu sayfaları arasındaki yerini almak üzere geri dönüşü olmayan bir sürece girmiştir (2000b;93)⁴.

Buna mukabil Anthony D. Smith, Erol Güngör'ün yukarıda yer verdiğimiz medeniyetçi bir milliyetçiliğin insanlığa verecek çok şeyi olacağına dair sözünün yankısı mahiyetindeki şu satırlarla eseri *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*'i bitirmektedir:

“Ulusçulukların geniş çaplı terör ve yıkım yaratma kapasitesine rağmen ulus ve ulusçuluğun modern dünya düzenine tek gerçekçi sosyo-kültürel çerçeveyi sunduğunu

⁴ Ancak yaşasaydı, son ekonomik kriz patlak verince, ulus-devlet döneminin sona erdiğinin en açık delili olan Avrupa Birliği kurucu ülkelerinden Fransa'da *Le Monde*'un attığı “Herkes Başının Çaresine Baksın” manşeti Giddens'ı hayal kırıklığına uğratabilirdi.

iddia ediyorum. Bugün ulus ve ulusçuluk rakipsiz durumdadır. Ayrıca ulusal kimlik de yaygın olarak çekici ve etkili olmaya devam ediyor ve pek çok kişi onun kültürel tatmin, köksalmışlık, güvenlik ve kardeşlik ihtiyaçlarını karşıladığını hissediyor. İnsanların birçoğu ulusun çağrısına ses vermeye ve hayatlarını onun uğruna feda etmeye hazır” (2002;182)

Giddens ve Smith’in aynı süreçte çok farklı neticelerle ulusa, ulusçuluğu ve ulus-devlete bakışının altında yatan ana sâik başlangıçtan beri bahsetmiş olduğumuz ulus üzerine yapılan çalışmalarda etnik-sivil karşıtlığıdır. Bu karşıtlığı aşma yolundaki alternatif kuram Ayhan Akman tarafından geliştirilmiştir. Akman’ın “modernist milliyetçilik” ismini verdiği kurama göre modernist milliyetçiliğin çıkış noktası tıpkı etnik milliyetçilikte olduğu gibi, milleti teşkil eden bireylerin benzeş olmaları fikridir (2001;81). Ancak bu tarz milliyetçiliği etnik milliyetçilikten ayıran nokta, milleti oluşturan özün irkî olmayıp, topyekün batılılaşma çabası olmasıdır. Modernist milliyetçilik ile sivil milliyetçilik arasındaki fark ise ilkinin siyasî katılım konusundaki şüphesi ve isteksizliğidir (2001;82). Etnik milliyetçiliğe benzer şekilde modernist milliyetçilikte siyasî katılım ikincil bir unsur olup, esas hedef millî birlik ve bütünlük çerçevesinde toplumsal dönüşümü sağlamaktır. Türk milliyetçiliği, Bernard Lewis’nin de belirttiği üzere “bütün bir ulusu bir medeniyetten başka bir medeniyete taşımak için girişilen bilinçli ve kapsamlı bir çabaya” (Lewis’den aktaran, Akman 2001;85) dönüşmüş, inançlı ve “ideolojik” olarak, yani kendi kimliğini ve ülkelerini tanımlamada batıyı bir ideal olarak benimsemiştir (Akman 2001;82). Modernist milliyetçilik adını verdiği alternatif yaklaşımı geliştirmesinde en büyük sebep olarak Akman, batılı olmayan ancak sömürgeleşmemiş toplumların tarihî tecrübelerini analitik bir şekilde dile getirmek olarak ortaya koyar (2001;88).

5 Sonuç

Sosyal bilimsel bilginin beş aşaması vardır. Bunlar: tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yorumlamadır. Tasvir aşaması metodolojik sıhhat için şarttır ve ilk önce gelir. Açıklama tasvirden hemen sonra gelir ve bu ikisi birbirinden ayrılamaz. Anlamak mekânda genişlemeyi gerektirir. Anlamlandırmak zamanda genişlemeyi gerektirir. Ve nihayet yorumlamak yönlendirmeyi de beraberinde getirir. Bizim başta milleti tanımlarken ve ulusla

arasında bir ayırım oluştururken yapmak istediğimiz de bir kavram kargaşasından kaçınmak ve metodolojik açıdan rahatlığa kavuşmaktı. Yine batı literatüründe *nation*'un ve *nationalism*'in örneklerine yer verme sebebimiz mekânda bir genişlemeyi sağlamaktı. Erol Güngör'ün fikirlerinin ve genelde de Türk milliyetçiliğinin kısa bir tarihî görünümünü vermeye çalışmamız zamanda bir genişlemeyi sağlamaya yönelikti. Şimdi sıra sosyal bilimsel bilginin en zor ve son aşaması olan yorum kısmına geldi. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere yorumun beraberinde bir yönlendirmeyi de getirmesi söyleyeceğimiz herşeyi bir kez daha düşünerek söylememizi bize hatırlatmaktadır. Milliyetçiliği *nation* yahut bizim ifademizle ulus üzerinden okumak bir takım sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Nitekim bunun örneklerini *nation* üzerinden oluşturulmaya çalışılan Asya ve Afrika ulusçuluklarında görmekteyiz. Bu toplumlarda ulusçuluk batı hastalıklarının batı dışında bir yeniden üretimi hâlini almakta ve gayet hazin bir şekilde neticelenmektedir. Arzu edilirse mekâna ve zamana (ancak bilhassa mekâna) yaptığımız vurguyu birkaç örnekle açıklamaya çalışalım.

Anthony D. Smith *Milli Kimlik* isimli eserinde “İmparatorluklardan Millete” alt başlığı ile incelediği Türkiye’de kemalizmin, Türk anavatanının takipçisi olduğu Osmanlı İmparatorluğu ve Halife’den kopması işine nezaret ettiğini söylemekte ve “teritoryal düzlemde sağlanan başarıya rağmen etnik payandada ciddi sıkıntılar yaşandığını” ifade etmektedir (2004;164). Buna göre küçük kasaba ve köyler İslam’a bağlılık duymayı sürdürdüler. Türkî teoriler ve sembolizm buralarda tutunamadı. Burada Türkiye’yi ve onun toplumunu tanımamaktaki suç belki Smith’den daha da fazla onun araştırmasına kaynaklık eden Şerif Mardin, Niyazi Berkes gibi sosyal bilimcilerin kendi toplumlarına uzak hâlleridir. Yine Gellner’in, Ernest Renan’ın Fransız ulusal kimliğinin hafıza değil amnezi olduğu yolundaki fikrine atıf yaparken, “her kişinin etnik-dinî orijinlerinin farkındalığını sağlayan bir toplumsal örgütlenmeye sahip” dediği Osmanlı Devleti’ni nereye koyacağını bilemeyişi hazin ve hazin olduğu kadar da *trajikomiktir*. Bu bize insanlığın evrimini üretim tarzlarındaki değişme/gelişme ile anlatmaya çalışan Karl Marks’ın, onun Asya Tipi Üretim Tarzı dediği, ATÜT’ü evrim çizelgesinde nereye koyacağını kestiremeyişi hatırlatmaktadır. Zira etnosentrik bakış açısıyla dünyayı anlamaya çalışan batılı sosyal bilimciler tarihsel vurguyu yapabilmelerine rağmen, aynı oranda mekânsal (spatial) vurguyu yapamamaktadırlar. Dünya gerçekliği ve üzerindeki (insanlar, toplumlar, milletler vs.) zaman (temporal) ve mekânla (spatial) mukayyetirler. Bunu Erol Güngör’ün yukarıda zikrettiğimiz, ve bizim *ebrû modeli* olarak isimlendirdiğimiz, “milliyetçilik her memlekette ve o memlekete mahsus şartlar altında değişkenlik gösterir” sözü çok iyi ifade etmektedir. Zira yapılan bir ebrû her ne kadar biz aynı

odada, aynı teknede, aynı boyalarla, aynı renklerle, aynı serpişlerle yapmaya çalışsak da tekrarlanamaz. Tabii bu teşbihimiz “biz bize benzeriz”ci bir yaklaşımın ürünü değildir. Maksadımız birçok farklı faktörün (meselâ ebrûda sıcaklık, nem, ışık vs.) “gerçek dünyada” oynadığı rolün altını çizmektir.

Nitekim Ayhan Akman’ın yukarıda özetlemeye çalıştığımız “modernist milliyetçilik” fikrinin de ötesinde Güngör, “medeniyetçi milliyetçilik”e kendine has bir medeniyetin inşasında millî kültüre hamle gücü kazandırmak gibi bir görev biçmekte ve işi –batıcılara mukaabil- “başka türlü de mümkün” demeye getirmektedir. Taha Akyol’un Türkiye’deki milliyetçi yaklaşımlardan bahsederken, inkılâpçı elitlerin jakoben tavrının ve otoriter idarelerin karşısındaki vaziyeti, halkıçılığa ve dolayısıyla demokrasiye yaptığı vurgudan yola çıkarak Erol Güngör için yaptığı “her ne kadar ifade etmese de liberaldi” nitelemesini (2001;746) Akyol’un çok sevdiği Güngör’le aynı yerde bulunma temennisi olarak görmekte ve Güngör’ü “üçüncü kuşak milliyetçi” olarak nitelendiren görüşü (Haklı 2006) paylaşmaktayız. Salih Zeki Haklı, “Türk Milliyetçiliğinde Geleneksel Çizgiyi Aşan Bir Düşünür” olarak gördüğü Erol Güngör’ün milliyetçi düşünce içindeki yerini şöyle ifade etmektedir:

“Yaşadığı dönem göz önüne alındığında Erol Güngör’ün (1938-1983) 3. kuşak milliyetçi muhafazakar düşünürler arasında yer aldığı söylenebilir. Ziya Gökalp ve Yahya Kemal gibi düşünürler, yıkılmakta olan bir imparatorluğun enkazı ve yeni doğan bir devletin var olma endişesi altında bir ‘millet’ yaratma gayretinde olmuşlardır. Peyami Safa ve Mümtaz Turhan gibi düşünürler ise, yeni değerler üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin uygulamalarını tahlil etme ve bir ‘millî kültür’ meydana getirme yolunu seçmişlerdir. Erol Güngör de aynı yolu takip ederek geçmişi hem tahlil etmeye çalışmış hem de çağdaş bir Türk kültürü kurmaya çalışmıştır. Ayrıca Turhan’ın bir kuşak sonrasında yer alması sayesinde de olayları daha detaylı bir şekilde inceleme şansına sahip olmuştur” (2006;221)

Erol Güngör’ün, Ziya Gökalp’ten Orhan Türkdoğan’a gelen çizgiden, hattâ hocası Mümtaz Turhan’dan zaman zaman uzaklaşmasının sebebinin yukarıda da belirttiğimiz üzere Dündar Taşer’e⁵ bağlamak mümkünken, onun metodolojik bir hassasiyet olmaktan ziyade bir hayat düsturu addettiği –Mümtaz’er Türköne’nin sık sık vurgu yaptığı- “önce şüphe sonra

⁵ Erol Güngör Dündar Taşer hakkında ikisi *Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik* kitabında (s. 124 ve 137), biri *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabında (s. 119) olmak üzere üç makale kaleme almıştır.

iman” *mottosuna* da bağlayabiliriz. Netice itibariyle, genç ve bir akademisyen için en verimli bir yaşta, ve bu satırların yazarınca en önemli eserlerini daha yazmadan, aramızdan ayrılan Erol Güngör’ n sırf bahsettiğimiz bu hayat düsturu ve örnek ilmî duruşu bile onun ehemmiyetinin en açık göstergesidir. Güngör’ n sosyal bilimlerin hemen hemen her sahasında fikirlerine baş vurulacak çapta bir kafa olması ise onu kıymetli yapan başkaca bir vasfıdır. Anlaşılacağı üzere millet, millî kültür ve milliyetçilik gibi kavramları/olguları Erol Güngör hep beraber ve içiçe kullanmıştır. Bu kavramları/olguları d n yle, bugünüyle ve hattâ yarınıyla incelemek için başvurulabilecek esaslı isimlerden birisi Güngör’d r. Ancak Erol Güngör’  seven ve onu ve akademik duruşunu kendine örnek edinen birisi için aslolan herşeye, hatt  Erol Güngör’ n kendisine d hi, “ nce şüphe sonra iman” düsturu ile yaklaşabilmek olmalıdır.

Kaynaklar

- 1) Akman Ayhan, “Etnik-Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Genel Yay. Yön. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, içinde s. 81
- 2) Akyol Taha, “Liberalizm ve Milliyetçilik”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Genel Yay. Yön. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, içinde s. 731
- 3) Amman M. Tayfun, “Örnek Bir Akademisyen ve Türk Aydını Olarak Erol Güngör”, KOCAV Erol Güngör Anma Toplantısı Yayınlanmamış Konferans Metni, İstanbul 2004
- 4) Ariés Philippe, Centuries of Childhood, İngilizce’ye Çev. Robert Baldick, Cape, New York 1962
- 5) Boulding Kenneth, Yirminci Asrın Manası, Çev. Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1980
- 6) Çalık Mustafa, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, Türkiye Günlüğü, S. 16, Güz 1991, içinde s. 82
- 7) Gellner Ernest, Uluslar ve Ulusçuluk, Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul 1992
- 8) Gellner Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak, Çev. Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul 1998
- 9) Giddens Anthony, Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji, Çev. Ahmet Çiğdem, 3. bs., Vadi Yayınları, Ankara 1999
- 10) Giddens Anthony, Üçüncü Yol, Çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000a
- 11) Giddens Anthony, Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000b

- 12) Grgn Tahsin, "Erol Güngör'n İلمي ve Fikri Gelişimi ve Düşüncesinin Ahlaki Ciheti", KOCAV Erol Güngör Anma Toplantısı Yayınlanmamış Konferans Metni, İstanbul 2001
- 13) Güngör Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Tre Devlet Yayınevi, Ankara 1980
- 14) Güngör Erol, Dünden Bugünden Tarih Kültür Milliyetçilik, Mayaş Yayınları, Ankara 1982
- 15) Güngör Erol, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, Hazırlayanlar R. Güler-E. Kılınç, 4. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003
- 16) Güngör Erol, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, 17. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006
- 17) Habermas Jürgen, teki Olmak tekiyle Yaşamak, Çev. İlnur Aka, YKY, İstanbul 2002
- 18) Haklı Salih Zeki, "Türk Milliyetçiliğinde Geleneksel Çizgiyi Aşan Bir Düşünür: Erol Güngör", Erol Güngör, Ed. Murat Yılmaz, Kültür Bakanlığı Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi, Ankara 2006, içinde s. 220
- 19) Kavuncu Mualla, "Erol Güngör'n Milliyetçilik ve Milli Kültür Anlayışı", Türk Yurdu, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999, içinde s. 265
- 20) Smith Anthony D., Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul 2002
- 21) Smith Anthony D., Milli Kimlik, Çev. Bahadır Sina Şener, 3. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2004
- 22) Yıldız Ahmet, "Türkiye'de Yerlilik Olarak Milliyetçilik: Erol Güngör rneği", Erol Güngör, Ed. Murat Yılmaz, Kültür Bakanlığı Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi, Ankara 2006, içinde s. 168